

Arthur Koestler om sin brytning med stalinismen och boken *Natt klockan tolv på dagen*

Utdrag (2 kapitel) ur Koestlers självbiografi, *Den osynliga skriften*.

Arthur Koestler 1969 (Foto: Eric Koch CC BY-SA 3.0)

Introduktion

Författaren Arthur Koestler (1905-1983) blev 1931 medlem i det tyska kommunistpartiet. Under åren 1932-33 reste han omkring i Sovjet. 1937 skickades han (under annat namn) som krigskorrespondent till den av Franco ockuperade delen av Spanien och med uppdrag att samla information, dvs spionera. Han avslöjades dock, fängslades och dömdes till döden, men frigavs efter internationella påtryckningar – han utväxlades mot en hustru till en Franco-flygare som hållits som gisslan i Valencia.

Koestler berättar själv om detta i kapitel 32-34 i sin självbiografi (återges inte nedan) och han skrev även en hel bok om dessa händelser (*Dialog med döden*, 1939).

Hans intresse för utvecklingen i Spanien tog inte slut i och med detta, utan han fortsatte att skriva om inbördeskriget främst i den brittiska tidningen *News Chronicle*, och via den till den i början av 1938 utgivna boken *Spanskt testamente* (kom ut på svenska 1939).

Koestler var en framstående kommunistisk journalist, men utvecklingen i Sovjet (med Moskvarättegångarna), liksom den stalinistiska politiken i inbördeskrigets Spanien (med bl a förföljelserna av det antistalinistiska revolutionära arbetarpartiet POUM) fick honom att alltmer ifrågasätta stalinismen och 1938 lämnade han kommunistpartiet. Men brytningen var inte fullständig, för han uttalade samtidigt stöd för Sovjetunionen. Slutandet av Molotov-Ribbentrop-pakten på hösten 1939 fick honom dock att även ta avstånd från Sovjet.

Han redogör för brytningen i sitt bidrag till antologin *The God That Failed* (1949), som finns i svensk översättning under titeln [Vi trodde på kommunismen](#). Där berättar ett antal kända författare och journalister (bland dessa den franske nobelpristagaren André Gide, amerikanen

Louis Fischer och den brittiske poeten Stephen Spender) varför de bröt med den officiella kommunismen.

I det första av de nedan återgivna kapitlen (nr 36) i *Den osynliga skriften* redogör Koestler för hur i synnerhet utvecklingen i Spanien fick honom att tänka om.

Det andra (nr 37) handlar i stället om hur Koestlers mest kända bok, *Natt klockan ett på dagen*, kom till. Denna bok är ett försök att i romanens form beskriva hur det kunde komma sig att ledande sovjetiska kommunister kunde fås att under Moskvarättegångarna erkänna de mest groteska brott.

Samtidigt med dessa utdrag publicerar vi en läsvärd artikel om just denna bok: [”Natt klockan tolv på dagen”](#). [En marxistisk tillbakablick](#) av Paul N. Siegel. Det är en kritisk recension som betonar att romanen på ett insiktsfullt sätt beskriver en företeelse som för många framstod som mycket svårbegriplig, samtidigt som Koestler i vissa avseenden drev sin förklaringsmodell för långt.

Martin F

36 ”Vad har du gjort mot mig?”

Min definitiva brytning med kommunistpartiet är en historia om tvekan och oklarhet och vacklan in i det sista som jag har svårt att fixera.

Efter min återkomst från Palestina företog jag i början av 1938 en fyra veckors föreläsningsturné i England för radikala bokklubben som vid denna tid stod på höjden av popularitet.

”Månadens bok” i klubben utsågs av en jury på tre man: Victor Gollanz, Harold Laski och John Strachey. De flesta av klubbens sextiofemtusen medlemmar sympatiserade med kommunismen, men de var engelsmän i första rummet och kommunister i andra och jag hade svårt att ta dem på allvar. Deras möten var i jämförelse med mötena på kontinenten som tebjudningar i en prästgård; de satte renhårighet före dialektik och det inte minst förbryllande var att de bestod sig med lyxen av humor och excentricitet, båda delarna farliga diversioner i klasskampen. Efter några veckors föredragsresor fram och tillbaka i hela landet, från Newcastle till Bournemouth, från Liverpool till Cheltenham, kom jag till den slutsatsen att de flesta engelska kommunister inte alls var några revolutionärer utan kverulanter och krumelurer som stod närmare Pickwickklubben än Komintern. Jag blev oupphörligt påmind om en berömd anekdot om Lenin. Man hade visat honom ett tidningsurklipp om en strejk i England där det berättades att polisen och de strejkande hade spelat en fotbollsmatch som de strejkande hade vunnit. Lenin förklarade genast att engelsmännen aldrig skulle göra revolution och drog in subsidierna till det brittiska kommunistpartiet.

Föredragen rörde det politiska och militära läget i Spanien. Jag nämnde inte mina personliga upplevelser — ”timmarna vid fönstret” var inget lämpligt ämne för radikala bokklubben. Frågor förekom men sällan någon egentlig diskussion. Publikens iver och naivitet var verkligen rörande. Den spanska regeringsarmén betraktades som sista man på skansen för den europeiska demokratin och omfattades med lidelsefulla sympatier. Vid nästan varje föredrag tillfrågades jag huruvida jag hade råkat kamrat den och den, en vän eller släkting till den frågande i internationella brigaden. Moskvas exploatering av kriget och GPU:s och SIM:s verksamhet bakom fronten kom inte med i bilden. Ett omnämnande av dessa saker skulle ha väckt misstro och indignation.

Det kritiska ögonblicket vid mötena var när någon i publiken frågade om POUM.

Partido obrero unificado marxista var en liten radikal splittringsgrupp som enligt praxis då

det gällde sådana separatistiska sekter gav sig det storståtliga namnet ”Förenade” marxistiska arbetarpartiet. Som POUM hade trotskistiska sympatier behandlades det av kommunisterna som fienden nummer ett och dess medlemmar var ett legitimt byte för GPU i Spanien. Partiet hade gjorts till syndabock för den anarkistiska resningen i Barcelona. Dess ledare Andres Nin, förut justitieminister i Caballeros regering¹, hade angivits som Francoagent och arresterats tillsammans med en del medarbetare. Nin hade en gång haft en ledande post i Komintern men hade ställt sig på Trotskijs sida gentemot Stalin; det spanska kriget hade givit GPU tillfälle att göra upp räkningen med honom och några hundra liknande fall. En dag hämtades Nin och flera andra POUM-ledare ut ur fängelset av några okända män, fördes bort i bil på Madridvägen och sköts ner. Det uppgavs att deras lik anträffades först när en brittisk parlamentsdelegation kom till Spanien för att undersöka deras försvinnande.²

Under min föreläsningsturné hade Nin och hans kamrater ännu inte mördats men satts i fängelse. POUM hade kämpat med stor tapperhet och självupppoffring på Aragon-fronten (George Orwell hade tjänstgjort som frivillig hos dem och blivit sårad) och för min del hade jag alldeles klart för mig att anklagelserna var orimliga och illasinnade. Men om en partimedlem sade detta offentligt skulle det medföra hans uteslutning med den oundvikliga följden att han själv beskyldes för att vara trotskistisk agent åt Franco eller Gestapo. Därför råkade jag också i en pinsam situation varje gång jag tillfrågades om POUM.

Första gången blev jag överrumplad. Jag hade inte tänkt på att frågan kunde framställas och bland tyska eller franska kommunister hade den varit otänkbar. Ett ögonblick visste jag inte alls vad jag skulle svara. Den korrekta linjen för detta och liknande fall var att en fraktion eller grupp som åstadkom en spricka i den revolutionära enigheten främjade fiendens sak och att följaktligen Nin (eller Trotskij eller Sinovjev eller Radek) *objektivt* måste betraktas som en agent för Franco (eller för Hitler eller för det brittiska spionaget) och att de subjektiva motiven för hans handlande var irrelevanta. Detta svar ingick i ett schema för de avancerade klasserna och jag hade använt det i det oändliga i diskussioner med andra och mot mig själv. Men i detta ögonblick var jag alldeles tom i huvudet och det inlärdade svaret uteblev. Utan att egentligen tänka på det fattade jag ett djärvt beslut och sade min verkliga mening, nämligen att jag ogillade POUM:s politik av olika anledningar som jag gärna skulle utveckla men att jag ansåg att Andres Nin och hans kamrater var i god tro och att det var både dumt och en förolämpning mot de fallna att kalla dem förrädare. Jag lyssnade undrande till min egen röst som om den hade varit en främmande människas.

Det blev en kort, förlägen tystnad. En röst, antagligen en trotskist eller medlem av oberoende arbetarpartiet, sade: ”Hör, hör!” varpå ordföranden uppmanade de närvarande att fortsätta med frågorna. Efter mötet förebrådde mig ett par partimedlemmar i all vänlighet min som de ansåg överdrivna tolerans mot POUM. Vi diskuterade en stund men bytte sedan samtalsämne. Likadant utvecklade sig saken vid ett tjugotal andra möten. Varje gång frågan dök upp gav jag samma svar och varje gång mottogs svaret med en förlägen tystnad som jag bara kunde tolka som tyst samtycke. De som offentligt eller privat uttryckte en annan mening gjorde det tveksamt och påpekade att inbördeskrig och revolutioner följde sina egna lagar. Längre kunde de tydligen inte tänka; de viskande ryktena om onämnbare förhållanden i Spanien som hade nått dem blev lika grundligt förträngda till det undermedvetna som ”livets fakta” för en prästdotter.

Till min stora förvåning blev det inga följder för mig. Även bland det brittiska kommunistpartiets lotusätare måste det ha funnits en del som skrev rapporter till högre ort men jag ställdes inte till svars. Min serie självmordsförsök hade misslyckats. Vid varje möte tryckte

¹ Här har Koestler rört hop saken: Nin var aldrig justitieminister i Caballeros, dvs republikens regering, utan i *generalitat*, dvs delstatsregeringen i Katalonien. – *Red*

² Det är riktigt att Nin sköts, men hans lik återfanns inte. Se [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#) för detaljer – *Red*.

jag bildligt talat pistolen mot tinningen, rörde vid avtryckaren, hörde en svag knäppning och fann till min förvåning att jag fortfarande var vid liv och en uppskattad kamrat inom kommunistpartiet.

Det var både en besvikelse och en lättnad. Mina sista månader i partiet gick jag omkring som i väntan på en plågsam och svår operation som uppskjuts vecka efter vecka. Ju mindre man tänker på saken dess bättre. Och egendomligt nog tänkte jag inte mycket på saken under denna sista period. Jag har nämnt att jag hade upphört att vara kommunist långt innan jag visste det. Nu genomsyrades jag successivt av den inre förändring som hade försiggått i cell nr 40. Jag behövde inte längre bekymra mig om min inställning till partiet, det problemet löstes av sig självt.

Efter föreläsningsturnén reste jag tillbaka till Paris. Det gick några månader. I mars började rättegången i Moskva mot de så kallade högerdiversionisterna och trotskisterna. Den överträffade i fråga om fasor och vild orimlighet allting tidigare. De anklagade var ordföranden i Komintern (efter Sinovjev som hade skjutits två år tidigare) Nikolaj Bucharin som Lenin hade kallat ”partiets älskling”; förutvarande presidenten i ukrainska sovjetrepubliken och sovjetambassadören i England och Frankrike Christian Rakovskij; Stalins företrädare som generalsekreterare i Sovjetunionens kommunistparti, förutvarande finansministern och ambassadören i Tyskland Nikolaj Krestinskij; Lenins efterträdare som president i folkkommisariernas råd Alexander Rykov samt slutligen Jagoda, organisatören av de föregående Moskvarättegångarna, inrikesminister och chef för GPU efter Medjinskij som han bekände sig ha förgiftat samtidigt som författaren Maxim Gorkij.³

För att bedöma de orimligheter som framkom vid denna process bör man ha i minnet att den kom den föregående upprepningen att framstå som ett verk av usla spioner, att alla förrädare hade utnämnts av den vise och vaksamme Stalin till sina nyckelposter i sovjetstaten och att Komintern under de första femton åren av sin tillvaro leddes av agenter för det tyska och brittiska spionaget.

Ungefär samtidigt med dessa stora händelser utbröt en mindre skandal i vår författarkrets i Paris. Vi hade i många år känt en kvinnlig tysk-engelsk kamrat vid namn Judy. Det var en vacker engelsk överklassdam som talade tysk arbetarslang och var förlovad med en tysk kommunist som avtjänade fem års tvångsarbete. På våren 1938 anlände fästmannen Hans efter avslutat straff till Paris och försvann sedan illegalt över gränsen. Några dagar senare stod Hans och Judys porträtt på första sidan i den tyska kommunistiska veckotidningen i Frankrike med uppgift att de var Gestapospioner.

Jag visste att Judy inte var mer spion än jag eller min svåger Ernie eller Alex och Eva. Hans hade före sin arrestering arbetat direkt under Kippenberger, som var chef för det tyska kommunistpartiets militärspionage. Under hans fängelsetid hade Kippenberger återkallats till Moskva och skjutits under upprepningen.⁴ Detta visste inte Hans när han anlände till Paris, liksom inte heller Judy som var mindre hemmastadd med ”apparaten”. Han bad att få träffa Kippenberger och när denna var ”oanträffbar” nämnde han två andra ledare av sin grupp som hade delat samma öde – vilket Hans själv skulle ha gjort om han inte hade suttit i fängelse i Tyskland. Detta var bakgrunden till tidningsartikeln.

Hans vädjade till partiet och krävde att få sin sak undersökt av kontrollkommissionen. Han fick inget svar men han och Judy bojkottades av alla sina bekanta. Hans höll på att förlora förståndet och Judy stod på gränsen till sammanbrott. Egon och Giesl Kisch som hade tagit

³ Jagodas efterträdare Jesjov avrättades som sabotör av den sovjetiska rättvisan 1939; Jesjovs efterträdare Beria likviderades som en degenererad sabotör av den sovjetiska rättvisan 1953. Alla chefer för den ryska statspolisen sedan tjugofem år tillbaka har alltså befunnits vara giftmördare, spioner och förrädare.

⁴ Att Kippenberger arkebuserades berodde tydligen på hans vägran att göra sig av med diversionisterna i det underjordiska tyska partiet genom den vanliga GPU-metoden att ange dem för Gestapo

hand om Judy under Hans fångenskap vände henne ryggen. Jag skrev till partistyrelsen och protesterade mot att man lät två kamrater schavottera offentligt utan att ge dem tillfälle att bli förhörda. Jag förklarade att jag ansåg dem oskyldiga. Jag fick givetvis inget svar men partiet vidtog inga ytterligare åtgärder mot dem och inte heller mot mig. Till slut lyckades de få inresetillstånd till ett brittiskt dominion där de numera är gifta och har börjat ett nytt liv under ett annat namn.

Mitt försvar för de föregivna Gestapoagenterna var återigen ett självmordsförsök där pistolen klickade. Under min fängelsetid hade kommunistpropagandan använt mig som martyr och några månader måste få förflyta innan jag kunde stämplas som agent för Franco eller mikadon. Det logiska hade varit att helt enkelt lämna partiet. Men det dröjde ganska länge innan den tanken föll mig in. Jag förstod att jag förr eller senare skulle bli utesluten och detta var för mig det enda möjliga sättet att lämna partiet; att själv ta initiativet var otänkbart. Man kan sluta att vara aktiv katolik men man anmäler inte sitt utträde ur kyrkan.

Kort tid efteråt anlände Eva Weissberg plötsligt till London. Efter aderton månader i Lubjankafängelset hade hon blivit utvisad från Ryssland. Av henne fick jag de första autentiska uppgifterna — baserade på hennes egen erfarenhet — om GPU:s metoder att framtvinga bekännelser.

Man torde erinra sig att Eva var keramiker. Hon hade arresterats i april 1936, anklagad för att ha insmugglat ett hakkorsmotiv i mönstret till en för massproduktion avsedd teservis. Dessutom skulle hon ha haft två pistoler gömda under sängen för att mörda kamrat Stalin vid nästa partikongress. Under den tid av halvtannat år hon satt i Lubjanka försökte GPU preparera henne för rollen av botgörerska under den stundande Bucharinrättegången. Hon försökte skära av pulsådrona men hindrades; till slut släpptes hon tack vare en energisk insats av österrikiska konsuln som råkade vara god vän till hennes mor varpå hon utvisades.

Jag hade känt Eva sedan jag var fem år. Vi hade lekt tillsammans i barnträdgården och umgåtts som förtroliga vänner i Paris, London och Charkov. Nu var hon befriad från ett kommunistiskt, jag från ett fascistiskt fängelse. Vi hade samtidigt vankat i våra celler i respektive Moskva och Sevilla i en takt av sju och en halv kilometer i timmen. Vi kunde alltså som andra resenärer berätta om våra upplevelser.

Eva var räddad. Men inte Alex som hade arresterats några månader senare. Jag återkommer till honom.

Bland mina sista minnen av min tid i partiet var två möten i författarcellen.

Ena gången diskuterade vi en ny paroll för sovjetiska författarföreningen som vi hade fått remitterad för yttrande. Den lydde: ”Skriv sanningen.” Det var en makaber diskussion: jag önskar att den hade upptagits på band som ett dokument från vår tid. Vi kände sanningen, vi visste att revolutionsledarna och våra egna kamrater i Ryssland dag efter dag sköts som spioner eller försvann spårlöst. Och nu satt vi där allihop, Kisch och Anna Seghers och Regler och Kantorowicz och Uhse i ett enskilt rum på Café Mephisto (ett mycket lämpligt namn på vår mötesplats) och diskuterade allvarligt hur vi skulle skriva sanningen utan att tala om sanningen. Med vår träning i dialektisk akrobatik var det ingen konst att bevisa att all sanning var klassbestämd, att den så kallade objektiva sanningen var en borgerlig myt och att uppgiften att ”skriva sanningen” bestod i att utvälja och framhäva sådana synpunkter på en viss situation som tjänade den proletära revolutionen och följaktligen var ”historiskt korrekta”.

Det andra tillfället var då vi fick besök av en kvinnlig kamrat från Moskva som uppmanade oss att visa mer revolutionär vaksamhet och som text tog en annan klyscha: ”Varje bolsjevik måste vara tjekist.” Vi tog det lika lugnt som om hon hade sagt: ”Odlar kål, landet behöver den.”

Slutet kom som en antiklimax.

Någon gång på våren 1938 skulle jag hålla föredrag om Spanien i tyska emigrantförfattarföreningen i Paris. Innan jag började bad en representant för partiet att jag skulle inskjuta några ord där jag stämplade POUM som Francoagenter. Jag vägrade. Han ryckte på axlarna och frågade hövligt om jag ville visa honom konceptet till mitt föredrag och diskutera det ”informellt”. Jag vägrade.

Föredraget hölls på Société des Industries Françaises på Place Saint-Germain-des Prés inför några hundra intellektuella flyktingar, de flesta kommunister. Det var mitt första offentliga uppträdande i Paris efter återkomsten från Spanien och jag förstod att det skulle bli mitt sista som medlem av partiet. Jag tänkte inte angripa partiet så länge spanska kriget pågick och ett offentligt angrepp på själva Sovjetunionen uppfattade jag fortfarande som ett helgerån. Å andra sidan kände jag ett behov att klargöra min egen ställning och inte nöja mig med att vara passiv medbrottsling till mina vänners bödlar. I vanliga fall talade jag fritt men denna gång omarbetade jag slutet på föredraget gång på gång. Det var ett avgörande ögonblick och jag ville välja min position med omsorg. Jag stannade för tre enkla avslutningsfraser, banala i och för sig men ett oförlåtligt kättereri för en stalinist. Den första var: Ingen rörelse, inget parti, ingen person kan göra anspråk på ofelbarhet. Den andra: Det är lika illa att fly för en fiende som att förfölja en vän som på andra vägar strävar mot samma mål. Den tredje var ett citat från Thomas Mann: ”I längden är en skadlig sanning bättre än en nyttig lögn.” Det var ungefär som om jag skulle ha meddelat en nazistpublik den överraskande nyheten att alla människor är födda som likar.

Den icke kommunistiska delen av publiken applåderade, den kommunistiska satt dödost med armarna demonstrativt i kors.

Jag gick hem ensam. Medan jag väntade på métrostationen vid Saint-Germain-des-Prés kom ett sällskap kamrater som hade åhört föredraget ner för trappan. De gick förbi mig utan en blick, det var som om jag hade varit luft.

Hemfärden på métro gav en försmak av de månader och år av ensamhet som väntade. Det var inte ensamhet i vanlig bemärkelse ty efter brytningen med partiet fick jag fler bekanta än jag hade haft förut. Men en individuell vänskap kunde inte ersätta känslan av att tillhöra ett internationellt broderskap som omfattade hela jordklotet, den trygga värmande känsla av kollektiv solidaritet som förvandlade denna väldiga amorfa massa till en förtrolig och sammanhängande liten familj.

En eftermiddag lite senare då jag satt ensam hemma fick jag plötsligt för mig att jag lika gärna kunde göra slut på denna olidliga väntan, själv ta initiativet och utgå ur partiet. Fastän jag länge hade varit på väg därifrån verkade inte lösningen som en logisk följd av situationen utan som en helt ny och djärv idé. En utesluten kommunist betraktas av sina kamrater som ett familjens svarta får; men den som trotsar och utgår frivilligt ställer sig utanför all mänsklig gemenskap. Men samtidigt fylldes jag vid denna tanke av samma vilda extas som de tidigare gånger då jag har bränt mina broar: den kväll i Wien då jag beslöt att avbryta mina studier, den kväll för sju år sedan när jag beslöt att offra min karriär och inträda i det kommunistiska partiet.

Jag satt hela natten och skrev på min utträdesansökan. Jag tror att den var bra formulerad och är ledsen att jag inte har någon avskrift. Men även denna gång blev det en antiklimax såttillvida som jag inte vågade gå mer än halvvägs. Det var ett avskedsbrev till det tyska kommunistpartiet, Komintern och Stalinregimen. Men det slutade med en lojalitetsförsäkran till Sovjetunionen. Jag förklarade mig vara emot systemet, den osunt utsvällda byråkratin, terrorn, undertryckandet av de medborgerliga friheterna. Men jag sade mig alltjämt tro att grundvalarna för arbetar- och bondestaten var solida och orubbade, att förstatligandet av produktionsmedlen var en garanti för landets återvändande till socialismens väg och att trots allt Sovjetunionen fortfarande representerade ”vårt sista och enda hopp i en snabbt förvittrande

värld”.

I ett och ett halvt år klamrade jag mig krampaktigt fast vid denna tro och först med Hitler-Stalinpakten brast den sista illusionen. En tro uppstår skenbart spontant, liksom då en fjärl bryter sig ut ur puppan. Men den dör långsamt och gradvis; ännu efter det sista flaxandet kan det rycka till i de trötta vingarna. All äkta tro reagerar envist mot försvinnandet, vare sig den gäller en religion, en ideologi, en vän eller en kvinna. Naturens skräck för tomrummet gäller även det andliga området. För att undvika den hotande tomheten är den rättrogne färdig att förneka sinnenas vittnesbörd, blunda för varje avslöjande lika ivrigt som en hanrej hos Boccaccio, och om illusionen inte längre kan upprätthållas i sin ursprungliga integritet anpassa och modifiera den för att åtminstone en liten del ska kunna räddas. Det var så jag gjorde i likhet med miljoner andra i samma predikament.

Teorin att upprensningarna, slavlägren, förmynderskapet över folket var enbart ytfenomen och lämplighetsåtgärder på Sovjetunionens väg till socialismen är en rationalisering av samma typ som ”sist på skansen”. Den är besläktad med föreställningen att en planhushållning oberoende av landets politiska regim till slut måste leda till ett fritt och lyckligt socialistiskt samhälle. I ”Yogin och kommissarien” har jag utförligt uppehållit mig vid detta felslut men argument tjänar inte mycket till gentemot illusioner. Inte minst uppfattningen att sovjetregimen trots dess erkänt motbjudande drag är det enda verkligt progressiva landet och vår tids stora samhällsexperiment är elastisk och tröstande. Den tillåter att man viftar bort verkligheten med en generell hänvisning till ”tillfälliga nödfallsutvägar” och är speciellt lämpad för välmentade och virriga radikaler av olika nyanser som tycker illa om kommunistiska tilltag i sitt eget land. Och envist fasthållna illusioner av detta slag är lika allmänna världen runt idag som de var på min tid.

Varje period har sin dominerande tro och i början på vårt sekel var det ”socialism” i en oklar och svävande bemärkelse. Och detta till den grad att de tyska ”nationalsocialisterna”, de franska ”radikalsocialisterna” och de italienska ”kristna socialisterna” ansåg sig tvungna att uppta detta fetisch-ord i sitt namn. I Sovjetunionen tycktes detta hopp ha förverkligats; trollformeln verkade — och gör det fortfarande — på en avsevärd del av mänskligheten fast med olika effekt. Den verkliga sanningen om den regim som nu behärskar en tredjedel av världen, nämligen att den är den omänskligaste som har förekommit i världshistorien och det allvarligaste hotet på mänskligheten hittills har utsatts för, är psykologiskt lika svårt att fatta för oss som ett tomt universum var för medeltidens människa. Det är lika svårt för den illitterata italienska bonden som för den högintellektuella franska författaren Sartre och den utpräglade realpolitikern president Roosevelt. Den sistnämnda trodde ju på allvar att Stalins regim var ett slags primitiv asiatisk ”ny giv”, att efter kriget Amerika ”skulle komma mycket bra överens med Stalin och det ryska folket” och att enda hotet mot freden efter krigets slut kom från Storbritanniens imperialistiska planer. Att trots allt vad man visste om kommunistisk teori och rysk praxis denna uppfattning kunde omfattas av den store amerikanske presidenten och erfarna demokratiska politiker världen runt, för att inte nämna vetenskapsmän och intellektuella av alla möjliga slag, är ett vittnesbörd om att djupa krafter var — och är — i verksamhet för att skapa myter.

Om alltså min tvekan före och omedelbart efter brytningen med partiet visar segheten hos denna förhoppning och illusion utgör mina erfarenheter från de senare åren en avspeglning från en annan sida av de irrationella krafter som är i verksamhet. Som kommunist var jag omtyckt av personer som inte gillade kommunismen men respekterade min övertygelse. Efter brytningen behandlades jag med förakt av samma sorts radikaler. Smädelserna från partiet var inte mer än vad jag hade väntat, men bakom oviljan från personer som aldrig hade varit kommunist anade jag outtalade förebråelser av annat slag. En förutvarande kommunist är inte bara, liksom en antinazistisk flykting, en tröttsam Cassandra; han är därjämte en fallen ängel som har osmaken att avslöja att himlen inte är precis sådan man tänker sig. En katolsk eller

kommunistisk proselyt respekteras, en avfallen präst föraktas, oavsett trosbekännelse. Inställningen rationaliseras till en motvilja mot renegater. Men även proselyten är renegat från sin föregående tro — eller sitt föregående tvivel — och fullt beredd att förfölja dem som har stannat kvar. Men han förlåts därför att han har ”anslutit sig till” en tro, medan den förre kommunisten eller den avfallne prästen har ”förlorat” en tro och därmed förvandlats till ett hot mot illusionen och en påminnelse om existensen av ett förhatligt och hotfullt tomrum.

Ett sorgligt exempel erbjuder avvecklingen av min bekantskap med sir Peter Chalmers, en person som jag dock hyste både vördnad och tillgivenhet för. Vi fortsatte att träffas fram till 1941. Kort efter utgivandet av ”Natt klockan tolv på dagen” lunchade vi i Soho med en gemensam bekant, Daphne Hardy, som hade översatt boken till engelska. Efter lunchen tog vi tunnelbanan till Kensington. Vi hade druckit vin och var lite upprymda. Plötsligt vände sig sir Peter till mig och sade förbi Daphne som satt emellan oss:

— Jag tycker uppriktigt sagt inte om den där boken. Det var väldigt synd att ni sålde er för trettio silverpenngar.

Först trodde jag att han skämtade; men det gjorde han inte alls; tack vare vinet fick jag veta hans verkliga uppfattning om mig. Vi måste tala ganska högt i den slamrande spårvagnen förbi Daphne som satt alldeles paralyserad.

— Var snäll och ta tillbaka, sade jag, annars kan vi inte träffas mer. Men han vägrade. Daphne och jag steg av och sedan träffade jag inte sir Peter mer. 1945 blev han ihjälkörd av en buss. Han var aldrig kommunist. Han var en varmhjärtad och uppriktig vän till mig. Han tyckte inte om Stalin-Hitlerpakten. Men ännu mindre tyckte han om folk som bytte klubb.

Varje gång jag fann denna inställning hos de naiva snälla radikalerna hade jag intrycket att deras instinktiva motvilja inte berodde på att jag hade varit kommunist utan att jag hade upphört att vara det; inte att jag hade begått ett misstag utan att jag hade rättat det. Det kan förklara att de demokratiska folken i väster reagerar med likgiltighet inför kommunister som överbevisas om att ha satt deras fosterland och hem i fara medan de avskyr förutvarande kommunister som avslöjar förrädarna. I förbigående sagt är det endast ett litet fåtal bland den väldiga massan exkommunister som kommer i den pinsamma situationen att nödgas ange sina gamla kamrater. Endast en handfull av ”apparatusens” personal i Västeuropa har några relevanta upplysningar att lämna. Alla böcker som har skrivits av förutvarande kommunister ända från Ciliga, Gide, Silone och Serge till Kravtjenko, Weissberg, Sperber och Neumann Buber är en anklagelse mot förhållanden, inte mot individer, och huvudkällan till västerlandets kunskaper om sin motståndare. Men i allmänhetens ögon framstår exkommunisten som en angivare och krigshetsare. Det är en begriplig inställning och lika mänsklig som den uråldriga seden att hänga överbringaren av olyckliga nyheter som sätter våra nödvändiga och omhuldade illusioner på spel.

Jag var tjugusex år när jag inträdde i kommunistpartiet och trettiofyra år då jag utgick. Det var en avgörande etapp av mitt liv både med tanke på de år den upptog och den målmedvetenhet varmed jag fullföljde mina idéer. Aldrig, vare sig tidigare eller senare, har livet varit så bräddfullt av mening som under dessa sju år. De hade den sköna förvillelsens övertag över den sjaskiga sanningen.

Sju år — det var lika länge som Jakob vallade Labans får för att vinna hans dotter Rakel, ”och de tycktes honom vara allenast några dagar; så kär hade han henne”. Men morgonen efter bröllopet upptäckte han att han hade slösat sin passion inte på den vackra Rakel utan på den fula Lea. Och han sade till Laban: ”Vad har du gjort mot mig? Varför har du så bedragit mig?”

Man kunde tro att han aldrig skulle hämta sig från chocken att ha legat med en illusion. Men det förtäljs att han förvärvade den verkliga bruden till priset av ytterligare sju år. Och även

dessa tycktes honom som några få dagar, ty ära vare Gud, människan är en envis varelse.

37. Natt klockan tolv på dagen

Det är under den kritiska perioden efter brytningen, när den förre revolutionären är utstött ur ett parti av utstötta och lever i ett tillstånd jämförligt med mystikerns svarta natt som han frestas att övergå till den motsatta politiska ytterligheten eller bli religiös proselyt. De av mina vänner som har motstått denna frestelse och lyckats bibehålla sin intellektuella och emotionella jämvikt är i regel personer med ett annat livsintresse — författare eller konstnärer eller vetenskapsmän — ett intresse som har utgjort en fristående uppgift och skänkt deras liv ett slags tyngdpunkt.

Vid min återkomst till Paris i början av 1938 medförde jag ett dyrbart dokument, nämligen förlagskontraktet med Jonathan Cape i London om "Gladiatorerna", den första bok av mina böcker som skulle komma i tryck. Jag hade fått ett förskott på vill jag minnas hundratjugofem pund, men som jag själv måste betala översättningen hade jag kvar nätt och jämnt så mycket att det räckte till ett halvt års spartanskt levnadssätt. Därmed fick jag slutligen möjlighet att skriva färdig den bok som jag gång på gång hade tvingats att avbryta, antingen av brist på pengar eller under trycket av de politiska händelserna. Boken blev färdig i juli 1938 och då hade jag hållit på med den i fyra år.

Varje gång jag efter de mer eller mindre dramatiska avbrotten hade återvänt till första århundradet före Kristus hade det varit med en känsla av fridfullhet och lättnad. Under månaderna före och efter brytningen med partiet blev arbetet med boken en sysselsättningsterapi. Det gav mig en känsla av kontinuitet som slussade mig igenom en tid av yttre ensamhet och inre tomhet. Före brytningen hade jag betraktat mig som den stora sakens tjänare och arbetet som ett medel att tjäna den. Nu började jag anse mig som yrkesförfattare och författarskapet som självändamål. Så snart jag hade slutat "Gladiatorerna" började jag skriva på "Natt klockan tolv på dagen".

Enligt en synopsis som jag skrev för Capes räkning skulle boken handla om folk i fängelse i ett totalitärt land. Det skulle bli fyra eller fem huvudpersoner som i väntan på dödsdomens verkställighet fann sig förflyttade från existensens triviala till dess tragiska plan. De omvärderar sina liv och var och en upptäcker att han är skyldig, fastän inte till det brott som han ska dö för. Deras gemensamma skuld är att de har satt mänsklighetens intresse före människans, offrat moralen för nödvändigheten och ändamålet för medlen. Eftersom deras död är nödvändig för den stora saken måste de nu dö i händerna på män som omfattar samma åsikter. Boken skulle få titeln "Den ödesdigra cirkeln".

När jag började skriva hade jag ingen aning om intrigen och av huvudpersonerna var endast en utformad. Det var en medlem av bolsjevikernas gamla garde med tänkesätt som var formade efter Nikolaj Bucharins och till utseende och personlighet en syntes av Leon Trotskij och Karl Radek. Jag såg honom klart som i en hallucination, det var en liten och undersäsig man med spetsigt bockskägg som putsade sin pincenez mot rockärmen medan han gick fram och tillbaka i cellen. Nästa uppgift var att hitta ett namn för honom. Jag rotade i mitt minnes skräpkamrar och träffade på namnet Rubasjov utan att minnas var det kom ifrån. Jag tyckte om namnet, därför att det lät som rubasjka, den höghalsade broderade ryska skjorta som jag ibland iförde honom på söndagarna. I själva verket var Nikolaj Salmanovitj Rubasjov namnet på redaktören för det israeliska arbetarpartiets tidning Davar, men det hade jag glömt. Jag hade inte träffat den riktiga Rubasjov men kände mycket väl till hans namn under mina år i Palestina. I förbigående sagt förvandlades min hjälte till jude genom det andra namnet Salmanovitj (Salomonsson) men detta märkte jag inte och ingen läsare påpekade det för mig.

Början föll av sig själv. När partivännerna kommer för att arresteras Rubasjov ligger han och sover och drömmer om när han sista gången arresterades i fiendeland; i sitt sömndruckna

tillstånd uppfattar han inte vilken av de båda fientliga diktatorerna som nu återigen sträcker klorna efter honom och vilket av de obligatoriska oljetrycken som hänger över hans säng. Denna symboliska framställning av den inneboende ondskan hos de två totalitära regimerna (vilket återkommer som ett ledmotiv i bokens slutrader) skrevs egendomligt nog vid en tidpunkt, ett år före Hitler-Stalin-pakten, när jag själv ansåg mig vara sovjetsympatisör och indignerat skulle ha tillbakavisat påståendet att det inte var någon skillnad mellan Sovjetunionen och Nazist-Tyskland.

När den första scenen var klar behövde jag inte leta efter intrig och händelser; det var bara att välja bland de magasinerade minnena sedan sju år tillbaka vilka, eftersom locket var stängt, hade undergått en sorts jäsningsprocess. Nu när trycket släppte bubblade de upp och avslöjade sin verkliga färg och doft. Nadesjda, lille Werner, de båda natjalknikerna i Baku och en massa episoder, fraser och gester som den inre censuren under alla dessa år hade hindrat från att inta sina rätta platser i mönstret gjorde det nu av sig själva. Jag behövde inte bekymra mig om vad som skulle hända i boken utan väntade med fruktan och nyfikenhet på att det skulle hända. Jag visste exempelvis att Rubasjov till slut skulle bryta samman och bekänna sina imaginära brott men hade bara en svävande och allmän föreställning om vad som skulle förmå honom till det. Detta avslöjades successivt under det han förhördes av polismännen Ivanov och Gletkin. Frågor och svar i dialogen var bestämda på förhand av den andliga atmosfären inom det slutna systemet; de var inte påhittade utan utgjorde den slutsats det omedvetna genom ett slags matematisk procedur hade dragit av den obönhörliga logik som höll åklagare och anklagad, offer och bödel i sitt järngrepp. Enligt spelets regler kunde de inte argumentera och handla på annat sätt än de gjorde.

För en västerländsk hjärna som är obekant med reglerna och systemet framstod bekännelserna i rättegångarna som en av vår tids stora gåtor. Varför skulle gamla bolsjeviker, revolutionens hjältar och ledare som så ofta hade trotsat döden och kallade sig ”döda på permission”, bekänna sådana orimliga och hårresande saker? Om man undantog sådana som enbart sökte rädda livet, exempelvis Radek, och de psykiskt nedbrutna, exempelvis Sinovjev, eller de som sökte skydda sina familjer, exempelvis Kamenjev som påstods vara mycket fäst vid sin son, så återstod i alla fall en fast kärna av sådana som Bucharin, Pjatakov, Mrachkovskij, Smirnov och minst ett tjug andra med trettio eller fyrtio års revolutionärt förflutet, veteraner från tsarens fängelser och från förvisningar till Sibirien. Deras gränslösa ohämmade självförnedring förblev oförklarlig. Det var denna ”hårda kärna” som Rubasjov var avsedd att representera.

Den lösning som förekom i boken kom att kallas ”den rubasjovska bekännelse teorin” och blev föremål för en långvarig offentlig debatt. Jag deltog inte i debatten, men i denna självbiografi, som skrivs femton år efter romanen, kan några anmärkningar om dess historiska äkthet vara på sin plats.

De tre återblickarna i boken — episoderna med Richard, lilla Löwy och Arlova — är stiliserade versioner av faktiska händelser. GPU:s tekniska förhörsmetoder, exempelvis att den anklagade berövas sömnen genom att förhørsledarna arbetar i skift, att han tvingas stå upprätt dagar i sträck, utsatt för strålkastarbelysning, att han hotas med avrättning utan dom och rannsakan i händelse han är motspänstig och utsätts för omväxlande ”hård” och ”mjuk” behandling har till alla delar bekräftats av senare uppgifter. Vad beträffar det centrala problemet, det vill säga det resonemang varigenom en kategori av de anklagade — den ”hårda” typen — med logiska medel förmås att bekänna det orimliga, måste jag ta läsarens tålmod i anspråk med två långa citat. Det ena är ett av de viktigaste partierna i boken, det andra ett sedermera offentliggjort referat av förhöret med en av de huvudanklagade i den första Moskvaprocessen.

Citatet ur boken är hämtat från det avslutande partiet av Gletkins förhör med Rubasjov.

Rubasjov försäkrar att han visserligen har varit motståndare till ledarens politik men inte handlat vare sig i kontrarevolutionära avsikter eller som agent för en utländsk makt, utan i god tro och i enlighet med sitt samvete. Detta besvarar Gletkin med ett citat av något som Rubasjov själv har skrivit: "För oss är frågan om subjektiv god tro utan intresse. Den som har fel måste betala, den som har rätt blir fri. Det var vår lag." I det följande ordbytet fortsätter Gletkin att bygga på Rubasjovs egna tal och skrifter mot vilka Rubasjov är hjälplös. Gletkin citerar ur Rubasjovs dagbok: "Varenda sats måste bultas in i den stora massans huvuden genom upprepning och förenkling. Det som framställs som riktigt måste glänsa som guld; det som framställs som orätt måste vara svart som sot." När Rubasjov till slut är fysiskt och psykiskt uttröttad hamrar Gletkin in följande slutargument:

— Din grupp, medborgare Rubasjov, är slagen och krossad. Du ville splittra partiet fastän du visste att det skulle ha betydtt inbördeskrig. Du kände till missnöjet bland bönderna som ännu inte hade lärt sig förstå meningen med de offer som fordrades av dem. I ett krig som kanske är att vänta inom några månader skulle såna tendenser kunna leda till en katastrof. Det är följaktligen en livssak för partiet att stå enigt. Det måste vara av ett enda stycke, uppfyllt av blind lydnad och absolut förtroende. Du och dina vänner, medborgare Rubasjov, har rivit upp en spricka i partiet. Om din ånger är äkta måste du hjälpa oss att bota revan. Som jag har sagt är det den sista tjänst partiet begär av dig.

— Din uppgift är enkel. Du har själv angivit den: att förgylla den som har rätt, att nedsvärta dem som har orätt. Oppositionen driver en oriktig politik. Din uppgift blir därför att framställa oppositionen i en föraktlig dager och få folket att förstå att opposition är ett brott och oppositionsledarna brottslingar. Det är ett enkelt språk som den stora massan förstår. Om du börjar tala om dina komplicerade motiv så skapar du bara förvirring. Din uppgift, medborgare Rubasjov, är att undvika att väcka sympati och medlidande. Sympati och medlidande med oppositionen är en fara för landet. Kamrat Rubasjov, jag hoppas du förstår vilken uppgift partiet uppställer för dig.

Det var första gången som Gletkin kallade Rubasjov för kamrat. Rubasjov höjde hastigt huvudet. Han kände en het våg inom sig som han stod hjälplös mot. Hans läppar darrade en smula medan han tog på sig pincenezen.

— Ja, jag förstår.

— Lagg märke till, fortfor Gletkin, att partiet inte ställer någon belöning i utsikt. En del av de anklagade har gjorts mjuka genom fysisk påtryckning. Andra genom löfte att de, eller deras släktingar som vi håller som gisslan, ska få behålla livet. Dig, kamrat Rubasjov, föreslår vi inget byte och lovar ingenting.

— Jag förstår, upprepade Rubasjov. Gletkin tittade i dossieren.

— Det är en rad i din dagbok som jag har fäst mig vid, fortfor han. Du skriver: "Jag har tänkt och handlat som jag var tvungen till. Om jag har haft rätt så har jag ingenting att ångra. Om jag har haft fel får jag betala för det."

Han såg upp från dossieren och såg Rubasjov rakt i ansiktet.

— Du hade orätt och det får du nu betala, kamrat Rubasjov. Partiet lovar bara en sak: efter segern, då det inte längre kan göra någon skada, kommer de hemliga arkiven att öppnas. Då får världen veta vad som ligger bakom denna burleska komedi, som du kallar den, och som vi måste uppföra i enlighet med historiens rollhäften.

De hemliga arkiven, som Gletkin tröstande nämner, har ännu inte öppnats. Men en del av materialet har sipprat ut, vilket i längden inte kunde undgå. Jag ska här bara citera en sak: general Krivitskij's berättelse om de metoder varigenom Mrachkovskij, en av de anklagade i den första stora processen, förmåddes att bekänna.

General Valter Krivitskij var chef för Röda arméns fjärde byrå, det vill säga den militära underrättelsetjänsten för Västeuropa innan han 1937 bröt med regimen. Det var första gången någon av de ledande inom Sovjetunionens utländska underrättelsetjänst hade hoppat av. Två gånger försökte GPU mörda honom i Frankrike; tredje gången, det var i Förenta staterna, lyckades det. Det var meningen att hans död skulle framstå som självmord. Han anträffades med en kula i huvudet på ett litet hotell i Washington där han aldrig hade bott förut. Upprepade gånger hade han varnat sin familj och sina vänner för att tro att han hade begått självmord om han anträffades död. Det finns ett gammalt talesätt inom GPU: ”Vilken idiot som helst kan begå ett mord, men det krävs en konstnär för att åstadkomma en naturlig död.”

Jag hade aldrig träffat general Krivitskij men de som kände honom beundrade hans mod och ärlighet. Hans bok ”Jag var Stalins agent” utkom i december 1939⁵ samtidigt som jag avslutade ”Natt klockan tolv på dagen” med undantag av det sista kapitlet, ”Den grammatikaliska fiktionen”, som handlade om händelserna efter förhöret. Först flera år efteråt läste jag Krivitskijs bok, ty efter ”Natt klockan tolv på dagen” blev jag en lång tid framåt allergisk för hela ämnet. Som Krivitskijs bok är utgången ur bokhandeln och någon ny upplaga inte är att vänta nödgas jag citera några relevanta partier.

Först och främst en kort resumé av problemet i kapitlet ”Varför bekände de?”

”Hur kom bekännelserna till stånd? ... En förbryllad värld såg hur sovjetregimens upphovsmän gisslade varandra för brott som de inte kunde gjort sig skyldiga till och som har visats vara fantastiska lögnar. Ända sedan dess har deras bekännelser varit en gåta för den västerländska världen. Men inte för oss som känner till den stalinska maskinen inifrån.

Många faktorer bidrog att driva dessa män till bekännelse och dit hörde åtminstone deras ärliga övertygelse att det var den sista tjänst de ännu kunde göra partiet och revolutionen. De offrade hedern lika väl som livet för att försvara den hatade stalinska regimen därför att den utgjorde den sista svaga glimten av hopp om den bättre värld för vilken de hade offrat sig sedan ungdomen.”

Krivitskij påpekar att denna förklaring endast gäller en viss kategori av de anklagade, den som jag har kallat ”den hårda kärnan”, och beskriver därefter på följande sätt hur Mrachkovskij förmåddes att bekänna.

Mrachkovskij tillhörde bolsjevikpartiet sedan 1905. Han var son till en revolutionär som av tsaren hade förvisats till Sibirien. Själv hade han många gånger arresterats av tsarens polis. Under inbördeskriget efter sovjetrevolutionen bildade han i Ural en frivilligkår som utmärkte sig på ett lysande sätt i striderna mot amiral Koltjaks kontrarevolutionära armé. Hans rykte var på Lenins och Trotskijs tid nästan legendariskt.

I juni 1935 var alla förberedelserna till den första rättegången klara. Bekännelser förelåg från de fjorton anklagade. Huvudpersonerna Sinovjev och Kamenev hade tilldelats sina roller och inrepeterat dem. Men det var två i raden av utsedda offer som hade vägrat att avlägga bekännelse. Den ene var Mrachkovskij, den andre hans kollega Ivan Smirnov, en av bolsjevikpartiets stiftare och chef för femte armén under inbördeskriget.

Stalin ville inte igångsätta processen utan dessa båda. De hade bearbetats i månader och utsatts för Ogpus alla tredjegradsmetoder men vägrat att underteckna bekännelsen. Ogpuchefen anmodade då min kamrat Sloutski att överta förhöret av Mrachkovskij och bryta ner denne man, som Sloutski av någon anledning hade en djup respekt för. Vi grät båda när Sloutski berättade för mig om sina upplevelser som inkvisitor.

— Jag började förhöret nyrakad, sade han, och när jag var färdig hade jag fått skägg. När han

⁵ Engelsk titel *In Stalin's Secret Service*. Har kommit ut i flera upplagor, den senaste 2007 och finns tillgänglig på svenska nätbokhandlarna Adlibris och Bokus. – Red

fördes in såg jag att han haltade svårt efter en benskada som han hade fått i inbördeskriget. Jag bjöd honom en stol och han satte sig. Jag öppnade förhöret med orden:

— Kamrat Mrachkovskij, jag har fått order att förhöra dig.

— Jag har ingenting att säga, svarade Mrachkovskij. Förresten har jag inte lust att tala med er. Du och de andra är mycket värre än tsarens gendarmer. Tänk om du först skulle berätta vad du har för rätt att fråga mig! Var fanns du under revolutionen? Jag kan inte minnas att jag ens hörde ditt namn på revolutionskrigens tid.

Mrachkovskij fick syn på Röda banerets två ordnar som Sloutski bar och fortsatte:

— De där dekorationerna måste du ha stulit.

Mrachkovskij reste sig, slet upp sin skjorta och visade ärren efter de sår han hade fått i striderna för sovjetregimen.

— Här är mina dekorationer! utropade han.

Sloutski satt fortfarande tyst. Han lät skicka efter te och bjöd fången ett glas och en cigarett. Mrachkovskij slängde glaset och askfatet i golvet och skrek:

— Jaså, du vill muta mig? Du kan hälsa Stalin att jag avskyr honom. Han är en förrädare. De förde mig till Molotov som också ville muta mig. Jag spottade honom i ansiktet.

Till slut sade Sloutski:

— Nej, kamrat Mrachkovskij, jag har inte stulit Röda banerets orden. Jag fick den i Röda armén på Tasjkentfronten, där jag kämpade under ditt befäl. Jag tyckte inte att du var en reptil och tycker det inte ens nu. Men du har opponerat dig emot partiet och bekämpat det. Det kan du inte förneka. Nu har jag fått order av partiet att förhöra dig. Och vad såren beträffar, så titta här!

Och Sloutski blottade bröstet och visade sina egna ärr. Efter en stund sade han:

— Jag tjänstgjorde vid revolutionsdomstolen efter inbördeskriget. Sen kopplade partiet in mig på Ogpu. Jag gör basa min plikt och verkställer de order jag har fått. Om partiet befäller mig att dö så går jag i döden. (Det var precis var Sloutski gjorde: aderton månader senare tillkännagavs det att han hade begått självmord.)

— Nej, du har vansläktats och blivit en polishund, en riktig Ochrana-agent, avbröt Mrachkovskij. Men du har kanske fortfarande en liten gnista kvar, tillade han tveksamt.

För första gången tyckte sig Sloutski känna en smula samförstånd mellan sig själv och Mrachkovskij. Han började tala om sovjetregeringens ställning inåt och utåt, om de faror som hotade från alla håll, om de inre fiender som undergrävde sovjetmakten, om behovet att till varje pris rädda partiet som var det enda som kunde frälsa revolutionen.

Jag sade honom, omtalade Sloutski, att jag personligen var övertygad om att han, Mrachkovskij, inte var kontrarevolutionär. Jag visade honom bekännelserna av hans fängslade kamrater, som låg på skrivbordet, för att han skulle förstå hur djupt de hade sjunkit i sin opposition mot sovjetsystemet.

I tre hela dygn diskuterade vi. På hela denna tid sov Mrachkovskij inte en blund. Själv lyckades jag få tre eller fyra timmars sömn under hela denna dragkamp med honom. Till slut lät Mrachkovskij övertyga sig om att ingen annan än Stalin kunde leda bolsjevikpartiet. Han var fast anhängare av enpartisystemet och erkände att ingen bolsjevikgrupp var tillräckligt stark för att reformera partiapparaten inifrån eller störta Stalin som ledare. Visserligen rådde ett djupt missnöje i landet, men skulle detta behandlas utanför bolsjevikernas led bleve det slut på proletariats diktatur som Mrachkovskij var lojal mot.

Både förhørsledaren och den anklagade erkände att en bolsjevik måste underkasta sin egen vilja och sina egna åsikter partiets vilja och åsikter. Man var tvungen att stanna inom partiet även om det ledde till död eller vanära i händelse det var nödvändigt för att konsolidera sovjetmakten. Det tillkom partiet att efter eget bedömande gottgöra bekännarna för deras självuppföring.

— Till slut fick jag honom att gråta, berättade Sloutski. Vi grät tillsammans när vi kom till det resultatet att allt var förlorat, att inget hopp längre återstod, att det bara gällde att göra en för-tvivlad ansträngning för att förhindra en meningslös kamp från de missnöjda massorna. Till den ändan måste regeringen ha offentliga ”bekännelser” från oppositionsledarna.

Mrachkovskij begärde att få sammanträffa med Ivan Smirnov, sin förtrogne kollega. Sloutski lät hämta Smirnov från cellen och de båda männen sammanträffade i hans ämbetsrum.

— Det var en fruktansvärt pinsam scen. De båda revolutionshjältarna föll varandra om halsen och grät. Mrachkovskij sade till Smirnov: ”Ivan Nikititj, låt oss ge dem vad de vill ha. Det måste ske.”

På kvällen den fjärde dagen undertecknade han den bekännelse som han sedan avlade vid den offentliga rättegången.

Jag gick hem. En hel vecka var jag oförmögen till arbete. Jag var oförmögen att leva.”

När jag flera år efter ”Natt klockan tolv på dagen” läste denna redogörelse hade jag en obehaglig känsla av *déjà vu*. Det var i själva verket en frapperande likhet med atmosfären och innehållet i Ivanovs första förhör med Rubasjov i romanen. Likheten mellan Ivanovs och Sloutskis resonemang var lätt att förklara eftersom både romanen och den verkliga händelsen bestämdes av samma idéer och yttre omständigheter. Men därutöver fanns det likheter i detaljer och nyanser. I båda fallen börjar förhöret med att förhørsledaren och den anklagade fördjupar sig i sentimentala hågkomster från inbördeskriget; i båda fallen har förhørsledaren tjänstgjort under den anklagades befäl; båda har blivit sårade i inbördeskriget och i båda fallen blir förhørsledaren i sin tur likviderad. Medan jag läste hade jag intrycket av att se en dubbelgångare eller rättare sagt en spökaktig kontamination av Rubasjov och Ivanov, en ektoplastisk materialisering av mina fantasifigurer.

Krivitskij hade inte läst ”Natt klockan tolv på dagen”; han var död då boken kom ut. Hans och min bok var skrivna ungefär samtidigt. Enligt hans förläggare Issac Don Levine arbetade han på den 1938 och företalet är daterat oktober 1939.

Som jag upprepade gånger har påpekat kunde de metoder varmed en Mrachkovskij, en Bucharin eller en Rubasjov förmås att bekänna endast tillämpas på en viss typ av gamla bolsjeviker med absolut lojalitet mot partiet. I fråga om andra anklagade varierade påtryckningsmetoderna från fall till fall. Men i diskussionen om boken hette det ständigt att jag förklarade *alla* bekännelser på samma sätt. I själva verket är det av de tre fångar som uppträder i boken endast Rubasjov som bekänner i en självuppförande hängivenhet mot partiet; den harmynta bekänner under tortyr och den illitterata bonden utan att ens förstå anklagelsen och för att han lyder allt vad myndigheterna säger till honom. I de ord som citeras i detta kapitel räknar förresten Gletkin själv upp de olika metoder varmed andra förmås att bekänna och på ett annat ställe är det Rubasjov som gör den reflexionen att ”några tystades av fysisk fruktan, andra i hopp att rädda livet” etc., etc. Men när rättegångarna tio år efter ”Natt klockan tolv på dagen” började även i satellitländerna uppstod återigen oändliga diskussioner där det påpekades att kardinal Mindszenty eller Vogeler inte var skyldiga kommunistpartiet någon trohet vilket bevisade att ”Rubasjovs bekännelsesteori” var oriktig. Man kan lika väl bevisa att magnetismens teori är felaktig därför att spik attraheras av magneter och flugor av flugpapper. Att sådana feltolkningar, som tydligen görs i god tro, är så svåra att utrota torde bero på en medfödd tendens att generalisera och söka en enhetlig förklaring, en *lapis*

philosophicus för ett förbryllande komplicerat fenomen. Det var just därför som svarandena i alla rättegångar var omsorgsfullt utvalda bland hederligt folk, provokatörer och moraliska vrak, alla uppträdande på samma sätt men av helt olika motiv.

Jag började skriva ”Natt klockan tolv på dagen” vid tiden för München och slutade den i april 1940, en månad före den tyska invasionen i Frankrike. Liksom i fråga om ”Gladiatorerna” tvangs jag till långa avbrott som gjorde arbetet med boken till en kapplöpning med tiden. Efter München var jag övertygad om att Frankrike skulle bryta samman på några veckor för ett tyskt anfall.

Det första hindret var att pengarna tog slut när jag hade hunnit halva boken. Sex månaders arbete återstod och för att skaffa det nödvändiga rörelsekapitalet måste jag offra två månader — april och maj 1939 — på att skriva ännu en sexualbok, den tredje och sista. Efter tre månader av lugnt arbete i Sydfrankrike kom nästa hinder: den 3 september utbröt kriget och den 2 oktober arresterades jag av den franska polisen.

Vid denna punkt börjar den serie av Kafkaliknande händelser som jag har berättat i ”Och vi som älskade Frankrike!”. Jag tillbragte fyra månader i ett koncentrationsläger i Pyrenéerna, Släpptes i januari 1940, men oroades även i fortsättningen av polisen. Under de följande tre månaderna avslutade jag boken på fristunderna mellan förhör och husvisitationer i ständig fruktan för att bli arresterad på nytt och få manuskriptet till ”Natt klockan tolv på dagen” beslagtaget.

Men vänliga makter tycktes slå vakt om boken. En gång i mars 1940 när polisen genomsökte min bostad bortförde de nästan alla mina anteckningar och manuskript, men de maskinskrivna arken till ”Natt klockan tolv på dagen” undgick deras uppmärksamhet. Manuskriptet hade jag liggande framme på skrivbordet i enlighet med Edgar Allan Poes teori att det som ligger närmast till hands är det som sist väcker misstänksamhet medan i enlighet med den motsatta teorin karbonkopier hade gömts på översta bokhyllan. Till slut blev jag återigen arresterad och den tyska originalversionen av boken gick förlorad. Men då var den engelska översättningen färdig. Den avsändes till London tio dagar före den tyska invasionen i Frankrike, alltså i sista ögonblicket.

Under det halvår som det tog att förbereda min egen flykt till England blev boken färdigställd i korrektur. Dessa kom till Pentonvilles fängelse i London där jag hade hamnat vid min ankomst. Det vållade en viss svårighet eftersom fångarna inte hade rätt att ta emot böcker utifrån, men som det kunde visas att boken var skriven av fången själv utverkades tillstånd av fängelsedirektören. Det var också i Pentonville som jag fick reda på den engelska titeln till boken ”Darkness at noon”. Det var översättarinnans idé som hon hade fått av Miltons ”Oh dark, dark, dark amid the blaze of noon”. översättarinnan, som hette Daphne Hardy, var en engelsk skulptris som uppträder som ”G” i ”Och vi som älskade Frankrike!” Hon hade undsluppit från Frankrike tidigare och på en annan väg och vi återsåg varandra i besöksrummet i Pentonville och talade genom ett nät i närvaro av en uniformerad fångvaktare. När mannen förde mig tillbaka till min cell frågade han vad det var för en bok vi hade pratat så länge om. Jag svarade att det var en bok som jag hade skrivit och som handlade om en fånge i en ensam cell.

— Då måste ni vara profet, sade han och slog igen dörren till min ensamma cell.

När ”Natt klockan tolv på dagen” kom ut satt jag där fortfarande.

I England blev boken mycket omtalad i radikala kretsar men gjorde i övrigt så lite väsen av sig att när den första upplagan på tusen exemplar var utsåld trycktes ingen ny på flera månader och ännu efter ett år hade bara fyrtusen exemplar sålts.

I Frankrike kom boken ut efter krigets slut och såldes i mer än fyrahundra tusen exemplar. En författare brukar inte nämna upplagesiffror, men i detta fall kan ett undantag vara motiverat,

dels därför att det är ett exempel på inriktningen av den läsande allmänhetens intresse i de båda länderna, dels av vissa andra skäl som jag strax kommer till.

Anledningen till att ”Le Zero et l'Infini”⁶ slog alla tidigare rekord i den franska bokutgivningens historia var inte litterär utan politisk. Efter den tyska ockupationens terror genomgick Frankrike en ny terrorperiod vars historia ännu inte har skrivits. Under de kaotiska veckorna mellan ockupationsmaktens störtande och upprättandet av en ordnad administration förekom nästan överallt summariska avrättningar, godtyckliga repressalier och annan laglöshet. Kommunisterna som hade varit de bäst organiserade inom motståndsrörelsen utnyttjade dessa kaotiska veckor — liksom de hade gjort i Spanien — till att systematiskt göra upp räkningen med sina motståndare under förevändning att de hade varit kollaboratörer. Maquisens regim — ordet maquis taget i sin ursprungliga betydelse av laglöshet — mildrades endast gradvis och fortfor i förtäckt form i flera år; ännu i dag råder en tyst överenskommelse att inte låtsas om vissa sidor. Vid denna tid, alltså 1946, var kommunisterna fortfarande det starkaste partiet i Frankrike; de satt i regeringen, hade direkt kontroll över fackföreningarna och påtvang indirekt, genom utpressning och hotelser sin vilja på domstolarna, på tidningar och bokförlag, på filmindustrin och de litterära koterierna.

I denna tryckande atmosfär fick boken om de ryska upprensningarna, trots att den behandlade händelser som låg tio år tillbaka i tiden, en symbolisk aktualitet, en dold relevans som hade en djupare psykologisk effekt än en aktuell bok skulle ha fått. Den blev den första moraliska bannstrålen mot stalinismen i Frankrike efter kriget, och som den var skriven på äkta partispråk och hade en bolsjevik av det gamla gardet som hjälte kunde den inte utan vidare avfärdas som ”reaktionär” och ”borgerlig”. I stället försökte kommunisterna skrämja förlaget. När detta inte lyckades inköpte de hela lager av boken i mindre boklådor i landsorten och förstörde den. Följden blev att boken under de tider den var utgången ur bokhandeln och nya upplagor var under tryckning såldes till svartabörspriser som låg tre till fem gånger högre än det officiella. När upplagan hade stigit över en kvarts miljon fick kommunistiska talare order att angripa boken och författaren på sina möten. Terrorns styrka framgår av att den franska översättaren fann lämpligt att dölja sig under en pseudonym som även den ströks i de senare upplagorna, varför dessa inte bär något översättarnamn.

Konflikten nådde sin höjdpunkt under de ödesdigra veckorna före folkomröstningen om den franska författningen. Om kommunisterna hade fått igenom sitt förslag skulle de såsom det största partiet ha blivit praktiskt taget allenarådande. När slaget var över skrev en av de stora tidningarna i en ledare att ”den viktigaste faktor som ledde till kommunisternas nederlag i folkomröstningen om författningen var en roman, 'Le Zero et l'Infini'.”

Jag har i ett föregående kapitel nämnt att i de ofta uppdykande ögonblicken av depression och självförnedring är det två episoder i mitt liv som jag söker tröst hos. Den första har samband med ”Tjuvar om natten”, den andra är den som jag här har omtalat.

Kommunisternas anfall fortsatte år efter år. De sträckte sig från akademisk polemik till fysiskt hot. På den akademiska nivån utgav professor Merleau Ponty, Henri Bergsons efterträdare på professorsstolen vid College de France, en märklig bok för att visa att Gletkin hade rätt.⁷ På den lägsta nivån intog det franska kommunistpartiets officiella skribenter en enklare och mera

⁶ Den franska titeln syftar på ett uttryck i boken att individens värde i den sociala ekvationen är både noll och oändligt.

⁷ ”Humanisme et Terreur” (Paris 1947), först publicerad som en artikelserie i Sartres månadstidning *Les Temps Modernes* under titeln ”Le Yogi et le Prolétaire” (en polemisk parafraas på min ”Yogin och kommissarien”). Boken försvarar varenda åtgärd av sovjetregimen, inklusive Stalin-Hitlerpakten, som en historisk nödvändighet, stämplar den engelsk-amerikanska politiken som imperialistisk aggression och betraktar kritik av Sovjetunionen som en indirekt krigshandling. Det är ett nästan klassiskt exempel på det slutna systemets kontrollerade schizofreni, tillhandahållet av den främste akademiska representanten för den franska marxistisk-existentialistiska skolan.

traditionell linje. Ett exempel på denna kategori var Jean Canapas bok ”Le traître et le Prolétaire ou l'entreprise Koestler and Co. Ltd. (också en parafra på ”Yogin och kommissarien”) som avslöjade den väl bevarade hemligheten att jag i Francos fångelse i Sevilla hade värvats av den brittiska underrättelsetjänsten. Ännu lägre stod en förstasidesartikel i partiets veckotidning *L'Action* som avslöjade att den lilla villa i Fontaine le Port som jag just då ägde var ”det kalla krigets högkvarter” och att jag där utbildade ”fascistiska mördare till en terroristmilis”. Närmast efter följde partiets söndagstidning *Humanité Dimanche* som införde en karta över området med en pil pekande på villan. I fortsättningen upphörde vår kokerskas släktingar att besöka henne på söndagseftermiddagarna då de hade fått veta att villan kunde bli sprängd i luften när som helst.

I november 1952 mötte den sista av mina intima partikamrater, Otto Katz, alias André Simon, sitt öde.

Otto hade tillbragt krigsåren i Mexiko men sedan återvänt till sitt hemland Tjeckoslovakien. Efter kommunistkuppen 1948 blev han redaktör för partiorganet *Pravo Lidu* och sedermera chef för utrikesdepartementets pressbyrå. 1952 drogs han in i den stora utrensning som svepte över satellitländerna. Han var en av de nio anklagade i Slansky-Clementisprocessen, anklagad för att vara brittisk spion, sabotör och sionistagent. Han bekände alltsammans och blev hängd.

Den chock jag kände när jag läste den fruktansvärda redogörelsen för Ottos bekännelse var bedövande. I sitt sista anförande inför domstolen citerade han Rubasjovs sista ord så ordagrant som man överhuvud taget kunde minnas dem:

”Jag ... förtjänar att hängas. Den enda tjänst jag fortfarande kan göra är att framstå som ett varnande exempel för alla som genom sin härkomst eller karaktär riskerar att slå in på samma väg till helvetet. Ju strängare straffet blir ... (här sjönk rösten till ohörbarhet).”

Rubasjovs sista anförande med uttrycken ”göra en sista tjänst” och ”tjäna som varnande exempel” var en parafra på Bucharins bekännelse vid Moskvaprocessen 1938. Detta visste Otto och formuleringen var tydligen avsedd som ett camouflerat meddelande att även han hade förmåtts att bekänna brott som var lika imaginära som Bucharins och Rubasjovs. Han kanske trodde att jag kunde göra för honom detsamma som han hade gjort för mig i en liknande fastän mindre hopplös situation, han kanske hoppades att hans inflytelserika förutvarande vänner i London och Paris och Hollywood som en gång hade beundrat och hyllat författaren till de ”bruna böckerna”, propagandisten för det republikanska Spanien, skulle höja sina röster till protest. Den som ska hängas överskattar gärna världens intresse för hans hals. Inte en röst höjdes bland redaktörer, journalister, societetsdamer och filmstjärnor som hade svärmat kring Otto på ”folkfrontens” romantiskt ljusröda tid. Hans sista hälsning var som en desperat flaskpost som guppar omkring bland vrakgodset vid stranden utan att någon lägger märke till den.